

Wstęp

Funkcjonowanie państwa nie tylko polega na realizacji formalnych procedur i decyzji podejmowanych przez jego organy, lecz także jest dynamicznym procesem nieustannego przekształcania rzeczywistości społecznej i politycznej przez zorganizowane struktury władzy. W centrum tej aktywności stoi polityka bezpieczeństwa, tradycyjnie postrzegana jako domena wyłącznie suwerennych państw. Niniejsza praca stara się ukazać to zagadnienie w nowym świetle. Przedmiotem analizy jest w niej przypadek Kurdystanu irackiego¹, podmiotu o unikatowym statusie ustrojowym i trudnym położeniu geopolitycznym. Od 2005 r. funkcjonuje on jako jednostka federalna Iraku zarządzana przez **Rząd Regionu Kurdystanu (RRK)**, który powołano jednostronnie w 1992 r. Federalizacja Iraku i formalne uznanie RRK wraz z jego dorobkiem prawnym stanowią bezprecedensowy przykład wcielenia w życie prawa Kurdów do samostanowienia. Ta sytuacja stwarza wyjątkowe pole do szczegółowej analizy strategii bezpieczeństwa jednostki prowadzącej – mimo braku statusu suwerennego państwa – własną politykę w tej dziedzinie.

Będąc oficjalnie regionem federalnym, Kurdystan iracki – z uwagi na zakres przysługującej mu suwerenności – jest w niniejszej monografii konceptualizowany

¹ W odniesieniu do obszaru zamieszkanego i administrowanego przez Kurdów w Iraku stosowane są różne określenia. Nazwa **Region Kurdystanu** dotyczy regionu federalnego zdefiniowanego przez konstytucję Iraku z 2005 r. i obejmuje prowincje Duhok, Irbil (Hawlêr), Slemani (Slêmanî) oraz Halabdzja (Helebce). **Rząd Regionu Kurdystanu** (Hikûmetî Herêmi Kurdistan) jest oficjalnym organem władzy w Regionie. Określenie **Kurdystan iracki** jest stosowane jako synonim Regionu Kurdystanu. **Kurdystan Południowy** (kmr. Başûrê Kurdistanê) to nazwa stosowana przez Kurdów w kontekście podziału całego obszaru zwartego osadnictwa kurdyjskiego na Bliskim Wschodzie względem stron świata. Obszar zamieszkały przez Kurdów w Syrii nosi nazwę **Kurdystan Zachodni** (kmr. Rojava Kurdistanê), Kurdystan irański jest nazywany **Kurdystanem Wschodnim** (kmr. Rojhalatê Kurdistanê), Kurdystan turecki – **Kurdystanem Północnym** (kmr. Bakûrê Kurdistanê). Określenie **Autonomia Kurdyjska** w uproszczeniu stosuje się w odniesieniu do stanu prawnego Kurdystanu irackiego od (ograniczonej) implementacji tzw. porozumienia marcowego w 1974 r. do uchwalenia przejściowej konstytucji Iraku w 2004 r.

jako państwo de facto. W porównaniu z typowymi regionami federalnymi i autonomiami dysponuje on ponadstandardowymi uprawnieniami w sferach bezpieczeństwa, administracji i stanowienia prawa. Działania RRK postrzegane przez Bagdad jako wykraczające poza ramy konstytucyjne obejmują: realizację polityki faktów dokonanych wobec terytoriów spornych, zawieranie umów dotyczących wydobywania i eksportu węglowodorów², bezpośrednie pozyskiwanie uzbrojenia i nabywanie zdolności obronnych oraz akceptację stacjonowania na terytorium Regionu Kurdystanu obcych sił zbrojnych (np. tureckich baz wojskowych) i zbrojnych organizacji pozapaństwowych (m.in. PDK-I) bez wyraźnej zgody Iraku.

Kurdystan iracki współpracuje ze społecznością międzynarodową m.in. w zakresie zwalczania terroryzmu, np. w ramach globalnej koalicji przeciwko ISIS, jak również w udzielaniu pomocy humanitarnej. Agencja Unii Europejskiej ds. Azylu (AUEA) w wytycznych z 2022 r. dotyczących Iraku określiła RRK jako „państwowy podmiot zapewniający ochronę”, rozumiany jako „organ pełniący funkcje ustawodawcze, wykonawcze, sędziowskie [...] działający na dowolnym szczeblu [...] zdolny, trwały, dostępny i wyrażający zamiar ochrony osób podlegających jego jurysdykcji”³. To ilustruje wzrost znaczenia Kurdystanu irackiego w kontekście międzynarodowych działań na rzecz bezpieczeństwa regionalnego i globalnego. Coraz silniejsza pozycja Regionu stwarza podstawy do artykułowania większych ambicji politycznych, co budzi niepokój zarówno Iraku, jak i państw sąsiednich.

Niezaspokojone aspiracje polityczne Kurdów są z jednej strony wyzwaniem dla państw regionu, a z drugiej oddziałują na stosunki międzypaństwowe (np. Stanów Zjednoczonych i Turcji). W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera przypadek Kurdystanu irackiego – podmiotu wyróżniającego się wśród innych obszarów zamieszkiwanych przez Kurdów pewną formą samostanowienia w obrębie federalnego państwa irackiego. RRK sprawuje władzę ustawodawczą, wykonawczą i sędziowską, dysponuje również własnym sektorem bezpieczeństwa oraz faktycznie niezależnymi od Bagdadu siłami zbrojnymi (Peszmergą⁴). Chociaż Kurdystanowi irackiemu można przypisać wyraźne atrybuty państwa (określone w konwencji z Montevideo z 1993 r.⁵ i w *Wytycznych w sprawie uznawania nowych państw w Europie Wschodniej i Związku Radzieckim* z 1991 r.⁶) i choć ma on czytelne ambicje niepodległościowe,

² W 2023 r. zdolność RRK do zawierania umów dotyczących wydobywania i sprzedaży węglowodorów została podważona w wyniku międzynarodowego arbitrażu, co wyjaśniam dalej.

³ *Country Guidance Iraq 2022*, European Union Agency for Asylum, 11.09.2022, <https://web.archive.org/web/20230911033559/https://euaa.europa.eu/country-guidance-iraq-2022> (dostęp: 21.08.2023).

⁴ Kmr. Pêşmerge, ang. Peshmerga. Oficjalna nazwa sił zbrojnych Kurdystanu irackiego, a w praktyce określenie każdego Kurda podejmującego służbę wojskową.

⁵ *Convention on the Rights and Duties of States*, Montevideo, 26.12.1933, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/intam03.asp (dostęp: 12.01.2020).

⁶ *Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union* (16 December 1991), „British Yearbook of International Law” 1991, s. 559–560.

to nie dokonał secesji. Wynikało to z założeń polityki bezpieczeństwa Regionu⁷, stanowiącej przedmiot niniejszych badań.

Przez wzgląd zarówno na formalny, jak i nieformalny zakres funkcjonowania Kurdystanu irackiego niektórzy badacze zaliczają go do państw *de facto*⁸. Tego typu podmioty cechuje realizacja funkcji charakterystycznych dla państwa przy jednoczesnym braku oficjalnego statusu suwerennej jednostki politycznej, do którego uzyskania dążą. Jak wspomniano wyżej, Kurdystan iracki nie ogłosił secesji, ale jasno wyraża taki zamiar, co pozwala go uznać za państwo *de facto*. Taki status jest podkreślany również przez intensywność jego kontaktów międzynarodowych wraz z ich warstwą symboliczną (np. ceremonialną). W odróżnieniu jednak od większości podobnych podmiotów (jak choćby Naddniestrze, Turecka Republika Cypru Północnego czy Osetia Południowa) Region Kurdystanu⁹ nie ma jednego, niezmiennego patrona zewnętrznego. Jego funkcjonowanie nie jest tylko wyrazem interesów państw trzecich, lecz konsekwencją długotrwałych, nieustannych dążeń miejscowej ludności do zapewnienia sobie bezpieczeństwa w efekcie realizacji prawa do samostanowienia. To w istotny sposób wpływa na sytuację pozostałych państw, obejmujących swoimi granicami obszary zwartego osadnictwa kurdyjskiego, tj. Turcji, Iranu i Syrii. Dążenie do samostanowienia jest immanentną cechą kurdyjskiej tożsamości i stawia przed całą społecznością międzynarodową wiele wyzwań, zwykle określanych jako „problem” kurdyjski albo „sprawa” lub „kwestia” kurdyjska¹⁰.

W dostępnej literaturze przedmiotu¹¹ zazwyczaj podaje się zawężoną definicję państw *de facto*, zakładając konieczność ogłoszenia przez nie secesji. W konsekwencji Regionu Kurdystanu nie zalicza się tu do tej kategorii państw. Niniejsze studium podejmuje dyskusję z takim stanowiskiem i przedstawia inne podejścia do klasyfikowania tego rodzaju podmiotów. Podobnie jak Nina Caspersen uważam, że w przypadku demonstrowania aspiracji niepodległościowych oficjalna deklaracja w tej sprawie nie jest konieczna¹². Spojrzenie na Kurdystan iracki jak

⁷ Określenie „Region” stosuję w odniesieniu do Regionu Kurdystanu.

⁸ N. Caspersen, *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*, Polity Press, Cambridge & Malden, Cambridge 2012, s. 9–11; J. Jüde, *Contesting Borders? The Formation of Iraqi Kurdistan's De Facto State*, „International Affairs” 2017, t. 93, nr 4, s. 847–863; Y. Voller, *From Rebellion to De Facto Statehood: International and Transnational Sources of the Transformation of the Kurdish National Liberation Movement in Iraq into the Kurdistan Regional Government*, rozprawa doktorska, London School of Economics and Political Science, London 2012.

⁹ W niniejszej publikacji stosuję zamiennie terminy: Region Kurdystanu, Kurdystan iracki i Kurdystan Południowy.

¹⁰ Współczesny polski kurdolog Leszek Dziągiewski nazwał wyzwania związane z kurdyjskim dążeniem do samostanowienia „węzłem kurdyjskim” i tak też zatytułował swoją pracę wydaną w 1992 r. w Krakowie.

¹¹ Por. M. Kosienkowski, *Współpraca społeczności międzynarodowej z państwami de facto. Studium przypadków*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2018.

¹² N. Caspersen, *Unrecognized States: The Struggle...*, s. 9–11.

na państwo umożliwia konceptualizację założeń jego polityki i strategii bezpieczeństwa. Przejawia się ona m.in. w celowym wywieraniu wpływu na społeczność międzynarodową, np. poprzez przeprowadzenie referendum niepodległościowego i równoległą budowę zaufania w wyniku odstąpienia od secesji, a także umacniania współpracy militarnej, politycznej i gospodarczej z sąsiadami.

W niniejszym opracowaniu stosuję termin „państwa de facto” w rozumieniu zaproponowanym przez Raula Toomlę¹³. W ten sposób określam podmioty, które spełniają kryteria państwowości wymienione w konwencji z Montevideo¹⁴, ale są pozbawione międzynarodowego uznania. Ta zwięzła definicja jest wspólnym mianownikiem **różnych**, znacznie bardziej rozbudowanych propozycji¹⁵. Odnosząc się do studiów nad państwami de facto, uwzględniam również dorobek badaczy, którzy w stosunku do podmiotów mieszczących się w powyższej definicji używali innych terminów (np. „quasi-państwa” czy „państwa nieuznawane”).

Co do kwalifikacji Kurdystanu irackiego jako państwa de facto zakładam, że choć nie ogłosił on secesji, to spełnia warunek dotyczący „braku uznania międzynarodowego” ze względu na jego suwerenność empiryczną¹⁶ i nieskrywany zamiar uzyskania suwerenności zewnętrznej¹⁷. Ten zamiar jest uwarunkowany specyfiką tożsamości kurdyjskiej ukształtowanej przez zbiorowe doświadczenia historyczne. Rezygnacja z ogłoszenia secesji ma charakter samoograniczenia wynikającego z analizy ryzyka i jest świadomie wykorzystywanym instrumentem budowy zaufania w relacjach ze społecznością międzynarodową, która postrzega akt unilateralnej secesji jako fundamentalne zagrożenie porządku międzynarodowego. Jednocześnie wsparcie tej społeczności jest konieczne w procesie budowy państwowości, a formalna akceptacja roli suwerennego podmiotu jest warunkiem sine qua non pełnego uczestnictwa w stosunkach międzynarodowych.

W wymiarze funkcjonalnym polityka bezpieczeństwa obejmuje tworzenie spójnych przepisów prawnych dotyczących jej domeny. RRK podejmuje takie działania, uchwalając przepisy regionalne, które regulują działalność dotychczasowych instytucji bezpieczeństwa, i ustanawiając nowe (np. ustawy i dekrety porządkujące

¹³ R. Toomla, *Charting Informal Engagement between De Facto States: A Quantitative Analysis*, „Space and Polity” 2016, t. 20, nr 3, s. 330–345.

¹⁴ Artykuł 1 konwencji o prawach i obowiązkach państw, podpisanej w Montevideo 26.12.1933 r., definiuje państwo jako podmiot prawa międzynarodowego spełniający następujące kryteria: posiadania stałej populacji, zdefiniowanego terytorium oraz władzy i zdolności do wchodzenia w relacje z innymi państwami. *Convention on the Rights and Duties of States (inter-American)*, Montevideo, 26.12.1933, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/intam03.asp (dostęp: 4.11.2020).

¹⁵ Zob. szerzej: R. Toomla, *Charting Informal Engagement between...*, s. 331.

¹⁶ Zob. szerzej: N. Caspersen, *Playing the Recognition Game: External Actors and De Facto States*, „The International Spectator” 2009, t. 44, nr 4, s. 47–60; E. Berg, E. Kuusk, *What Makes Sovereignty a Relative Concept? Empirical Approaches to International Society*, „Political Geography” 2010, t. 29, nr 1, s. 40–49.

¹⁷ Warunek stawiany przez wielu badaczy (m.in. Scotta Pegga) – omówiony dalej.

działanie służb bezpieczeństwa i Peszmergi)¹⁸. Region Kurdystanu samodzielnie normalizuje również inne dziedziny bezpieczeństwa, np. przez tworzenie ustaw odnoszących się do ochrony środowiska, zwalczania terroryzmu, przeciwdziałania przemocy domowej, zabezpieczenia społecznego i inwestycyjnego, eksploatacji węglowodorów, praw rodzin ofiar operacji Al-Anfal¹⁹ czy powołanie Parlamentarnej Komisji ds. Terenów Spornych. Zakres regulacji prawnych pokrywa się z przedmiotowymi wymiarami bezpieczeństwa (m.in. ekologicznym, politycznym, społecznym i ekonomicznym), identyfikowanymi przez nauki o bezpieczeństwie.

Kontekst historyczny i tożsamościowy

Zarówno w publicystyce, jak i w piśmiennictwie naukowym Kurdystan iracki jest przedstawiany jako „nowy uczestnik życia politycznego na Bliskim Wschodzie”, a Kurdowie są niefortunnie określani jako „naród, który nigdy nie miał swojego państwa”. Te przekonania należy uznać za błędne, gdyż wynikają z przypisania historycznych podmiotów politycznych (wieloetnicznych i zdecentralizowanych) współczesnym narodom na podstawie obecnych poglądów na państwowość. Jest to element procesu nacjonalizacji pamięci historycznej, na której narody budują swoją tożsamość. Dyskurs o Kurdach i Kurdystanie do niedawna był prowadzony bez udziału tych, których dotyczył, i nie dość, że nie służył budowie kurdyjskiej tożsamości, to często miał na celu jej deprecjonowanie, choćby przez umniejszanie roli kurdyjskiego ludu, jego kultury, języka i przywództwa lub ukazywanie ich jako fragmentu historii innego narodu²⁰. Ten problem znalazł swoje miejsce w debacie naukowej dotyczącej dekolonizacji i studiów kurdyjskich²¹.

¹⁸ Dostęp do aktów prawnych RRR za pośrednictwem serwisu internetowego parlamentu Kurdystanu: *Kurdistan Parliament*, <https://parliament.krd> (dostęp: 21.05.2022).

¹⁹ Osiem kampanii wojskowych przeprowadzonych przez iracką armię między 23 lutego a 6 września 1988 r. w Kurdystanie irackim. Według różnych źródeł podczas tej operacji zginęło od 100 do 200 tys. cywilów, zniszczono ok. 4 tys. wsi, ponad 20 miast, zburzono 1754 szkoły, 270 szpitali, 2450 meczetów i 27 kościołów. Szacuje się, że ok. 1,5 mln ludzi musiało opuścić swoje domy w wyniku wysiedleń i z obawy przed iracką armią. Zob. I.C. Kamiński, *Kwalifikacja prawna anty-kurdyjskiej operacji al-Anfal*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2018, t. 16, s. 115–129.

²⁰ Przykładem jest kurdyjska dynastia Ajjubidów, która za panowania Saladyna w XII w. kontrolowała znaczny obszar Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej, a współcześnie jest postrzegana jako jedna z najważniejszych w dziejach narodów arabskich. Sama postać Saladyna (właśc. Ebu Muzaffar Jusuf) została wykorzystana przez propagandę partii Baas jako przykład przywódcy „jednoczącego wszystkich Arabów”.

²¹ Zob. szerzej: *Rediscovering Kurdistan's Cultures and Identities: The Call of the Cricket*, red. J. Bocheńska, Palgrave Macmillan, Cham 2018.

W opracowaniach naukowych zauważalne są problemy z obiektywizmem badawczym. Na przykład Marc D. Baer dokumentuje przypadki celowego pominięcia informacji o Kurdach we współczesnych tłumaczeniach osmańskich dokumentów archiwalnych²², co wpływa na wiarygodność wielu badań historycznych. Podobnie rzecz się ma w beletrystyce – np. celowa zmiana terminu „Kurdystan” na „Bliski Wschód” w tureckim wydaniu książki popularnego brazylijskiego autora²³. Powyższe przykłady wpisują się w politykę budowy narodu tureckiego, której podstawą jest negacja istnienia nietureckich grup etnicznych w Turcji. Takie praktyki służą potwierdzaniu „tureckości”, stanowiąc jednocześnie temat tabu i fundament proklamowanej w 1923 r. Republiki Turcji.

Badacze wykazują uzasadniony sceptycyzm dotyczący łączenia współczesnych grup etnicznych z historycznymi podmiotami politycznymi. Pierwszy powód to instrumentalizacja historii przez państwa, które reinterpretują fakty, aby legitymizować swoją politykę. W skrajnych wypadkach prowadzi to do definiowania określonej podmiotowości jako zagrożenia lub negacji jej istnienia. Drugi powód odnosi się do grup doświadczających denializmu ze strony państw macierzystych stosujących politykę wymazywania ich tożsamości²⁴. W tym kontekście badania historyczne, archeologiczne, etnograficzne i społeczne na terenach kurdyjskich w Turcji, Iranie, Syrii i Iraku (do 1992 r.) nie mogły być rzetelnie przeprowadzane ze względu na systemowe ograniczenia formalne, długotrwałe konflikty zbrojne i represje polityczne, a interpretacje ich wyników mogą powodować konsekwencje polityczne niezależnie od merytorycznej wartości pracy.

Tym samym historia Kurdystanu jako charakterystycznej przestrzeni geopolitycznej dopiero dziś staje się przedmiotem systematycznych badań naukowych, prowadzonych zarówno na zachodnich uniwersytetach, jak i w nowo powstałych ośrodkach akademickich Kurdystanu irackiego. Współczesna wiedza w coraz mniejszym stopniu opiera się na tendencyjnych reinterpretacjach, w których badacze – z powodów politycznych lub ideologicznych – pomijali lub marginalizowali rolę kurdyjskiej tożsamości, sprowadzając występowanie pojęcia „Kurd” w źródłach historycznych jedynie do określenia „nomadycznego stylu życia”, a nie tożsamości

²² M.D. Baer, *Honored by the Glory of Islam: Conversion and Conquest in Ottoman Empire*, Oxford University Press, New York 2008, s. 206–210, 295.

²³ S. Cain, *Turkish Translation of Paulo Coelho 'Removed Mention of Kurdistan'*, 17.07.2019, „The Guardian”, <https://www.theguardian.com/books/2019/jul/17/turkish-translation-paulo-coelho-removed-mention-of-kurdistan-eleven-minutes> (dostęp: 2.05.2020).

²⁴ Opracowania dokumentów źródłowych dotyczących polityki Turcji wobec Kurdów i innych nietureckich społeczności zob. szerzej: U.Ü. Üngör, *The Making of Modern Turkey: Nation and State in Eastern Anatolia, 1913–1950*, Oxford University Press, Oxford 2012, s. 107–217; H. Yaman, *Türkiye'nin Kürt sorunu hafızası: sark meselesinden demokratik açılıma*, SETA, Ankara 2011, https://file.setav.org/Files/Pdf/20130130121531_setaturkiyenin_kurt_sorunu_hafizasi.pdf (dostęp: 15.05.2023).

etnicznej²⁵. Podejście dotychczasowe, selektywnie łączące dawne struktury władzy z dzisiejszymi państwami, służyło konsolidacji hegemonii określonych tożsamości etnicznych i legitymizacji ich pozycji poprzez instrumentalizowanie historii. Stanowisko przeciwne, traktujące dzieje danego państwa jako wspólne dziedzictwo różnych grup etnokonfesyjnych, nie znajduje odzwierciedlenia w praktyce politycznej państw Bliskiego Wschodu.

Aktualna koncepcja narodu upowszechniła się dopiero w XIX w. i odegrała istotną rolę w procesie rozpadu wieloetnicznego i wielowyznaniowego imperium osmańskiego. Jednostki administracyjne imperium (ejalety, sandżaki) cechowała względna autonomia. W wielu wypadkach (np. w Libanie, Palestynie i Kurdystanie) lokalne władze – często o genealogii sięgającej epok przedosmańskich – zachowywały faktyczną władzę administracyjną i fiskalną, pomimo nominalnej suwerenności Porty. Strukturę polityczną Kurdystanu²⁶ tworzyły feudalne księstwa, o których lojalność rywalizowały dynastie panujące w imperium osmańskim i Iranie. Miejscowi kurdyjscy przywódcy nieustannie oferowali swoją wierność w zamian za przywileje i wsparcie w lokalnych sporach. Ich udział w kampaniach wojennych imperium był na ogół dobrowolny, a formalne zobowiązania, np. dotyczące podatku, zazwyczaj nie były wykonywane. Dopiero w XIX w. Wysoka Porta rozpoczęła proces centralizacji wzorowany na doświadczeniach państw europejskich, którego realizacja w Kurdystanie wymagała podboju tego regionu. Cały proces przebiegał przy wsparciu doradców europejskich, głównie pruskich, ale wśród nich był także Polak, gen. Wojciech Chrzanowski²⁷.

Powstanie państw narodowych²⁸ po pierwszej wojnie światowej miało zakończyć unitaryzację krajów kosztem słabiej zorganizowanych grup etnicznych. Przewidując, że może się to stać źródłem konfliktów, prezydent USA Thomas Woodrow Wilson w punkcie 12 swojego orędzia do Kongresu postulował zapewnienie autonomii i bezpieczeństwa ludności nietureckiej zamieszkującej terytorium

²⁵ Por. G. Asatrian, *Prolegomena to the Study of the Kurds*, „Iran & the Caucasus” 2009, t. 13, nr 1, s. 1–2, 22–24, 28–29.

²⁶ Pod pojęciem „Kurdystan” należy rozumieć obszar zwartego osadnictwa kurdyjskiego na terenie historycznej krainy geograficznej o tej samej nazwie.

²⁷ Jako brytyjski emisariusz zajmował się reformą osmańskich wojsk. Według Jana Reychmana sporządził mapy i szkice Kurdystanu, ale nie odnalazłem ich ani w Bibliotece Polskiej w Paryżu, ani w Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie. Być może znajdują się w zbiorach brytyjskich lub tureckich albo zaginęły podczas drugiej wojny światowej.

²⁸ W XIX w. polska emigracja odegrała ważną rolę w formowaniu idei tureckiego nacjonalizmu. Na przykład za pierwszą publikację wprowadzającą ideę narodu tureckiego uznaje się *Le Turcs anciens et modernes*, wydaną w Konstantynopolu w 1869 r. przez Konstantego Borzęckiego (vel Mustafę Celâleddina Paşę). Zob. D. Kołodziejczyk, *Whose Nation? Mustafa Djelaleddin between Ottomanism and Turkism*, [w:] *The Crimean War 1853–1856. Colonial Skirmish or Rehearsal for World War? Empires, Nations, and Individuals*, t. 2, red. J. Borejsza, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2011, s. 115–128.

byłego imperium osmańskiego²⁹, podzielonego na strefy wpływów mocarstw kolonialnych. Brytyjczycy początkowo rozważali utworzenie niepodległego państwa kurdyjskiego, co uwzględniono w traktacie z Sèvres (1920 r.). Odkrycie złóż ropy w okolicach Mosulu i Kirkuku skłoniło ich jednak do włączenia tych obszarów w strukturę projektowanego Iraku. Traktat z Lozanny (1923 r.) pominął kwestię kurdyjską, a utworzone wcześniej „Królestwo Kurdystanu” zostało zlikwidowane przez Wielką Brytanię w 1924 r.³⁰ Później Kurdowie próbowali proklamować swoje państwa w Turcji (Republika Araratu, lata 1927–1930) oraz w Iranie (Republika Mahabadu, 1946 r.). Ten ostatni epizod jest szczególnie ważny w kontekście polityki bezpieczeństwa Regionu Kurdystanu, gdyż to właśnie w Republice Mahabadu powstały Demokratyczna Partia Kurdystanu (PDK), która od dekad dominuje politycznie i militarnie w Kurdystanie irackim, oraz kurdyjskie siły zbrojne odwołujące się w nazwie i tradycji do mahabadzkiej Peszmergi.

Konsekwencją drugiej międzynarodowej interwencji w Iraku i obalenia Saddama Husajna była formalna transformacja tego kraju w arabsko-kurdyjskie państwo federalne. W rezultacie Region Kurdystanu przekształcił się z izolowanego państwa *de facto* w jednostkę hybrydową – z jednej strony wciąż dążącą do samodzielności, z drugiej jednak funkcjonującą w nowym państwie jako region federalny. Konstytucja Republiki Iraku z 2005 r. nadała językowi kurdyjskiemu³¹ status urzędowego, co państwa sąsiednie uznały za niebezpieczny precedens. Mimo tego Turcja rozwinęła relacje z Regionem Kurdystanu, a główną płaszczyzną współpracy okazał się handel.

Uzyskanie w 2005 r. przez Kurdystan iracki statusu regionu federalnego zapoczątkowało lata stabilności i względnej samodzielności politycznej tego państwa *de facto*. Zakończyło też trwający od upadku emiratów kurdyjskich (w połowie XIX w.) okres, w którym państwo było pozbawione terytorialnej podmiotowości politycznej i stale narażone na zagrożenie własnego bytu. Tę zmianę umożliwiła współpraca Kurdów irackich ze społecznością międzynarodową podczas obu interwencji w Iraku, tj. w latach 1991 i 2003. Szczególnie istotne było zaangażowanie Stanów Zjednoczonych w stabilizację państwa irackiego po 2003 r. Proces zmian

²⁹ Był to jeden z czternastu punktów zarysujących podstawy ładu, jaki miał zapanować po pierwszej wojnie światowej. Punkt 12 został zapisany na przedtytułowej stronie Koranu, przypiętego do ramienia szejcha Mahmuda Barzandziego – przywódcy kurdyjskich powstań i samozwańczego króla Kurdystanu w latach 1919 i 1922–1923. Czternaście punktów Wilsona było również tematem artykułu opublikowanego w 1919 r. w kurdyjskim magazynie „Jîn” („Życie”) przez Ihsana Nuriego, jednego z przywódców dwóch rebelii, w wyniku których w latach 1927–1930 proklamowano Republikę Araratu. Te epizody mogą dowodzić siły oddziaływania idealistycznej koncepcji samostanowienia narodów na społeczeństwa funkcjonujące w stanie immanentnego zagrożenia związanego z ówczesnymi ustaleniami międzynarodowymi.

³⁰ P. Sluglett, *Britain in Iraq: 1914–1932*, Ithaca Press, London 1976, s. 116–125.

³¹ Konstytucja Republiki Iraku z 2005 r. nie precyzuje, który z języków kurdyjskich jest językiem urzędowym. W praktyce jest to sorani w wariantcie używanym w Irbilu.

ustrojowych oparto na współdziałaniu z przedstawicielami najbardziej znaczących grup etnokonfesyjnych, w tym Kurdów, co pozwoliło Regionowi Kurdystanu na rozszerzenie i umocnienie autonomii, zwłaszcza w sferze bezpieczeństwa.

Rozwiązanie federalne umożliwiło Kurdom irackim realizację ich aspiracji politycznych zgodnie z normami międzynarodowymi. Irak stał się jedynym krajem, w którym ta grupa etniczna mogła swobodnie uczestniczyć w życiu publicznym i politycznym³². Nowa konstytucja Iraku zapewnia funkcjonowanie regionów federalnych³³, które dysponują niemal pełnią władzy w sprawach wewnętrznych i uczestniczą w rządzeniu całym państwem. W gestii rządu federalnego miały leżeć głównie polityka zagraniczna i obronna. Kurdystan, będąc jedynym takim podmiotem w Iraku, pozostaje w poważnym konflikcie z Bagdadem o kontrolę nad terytoriami spornymi, a głównymi źródłami tego konfliktu są zarówno występujące tam złoża węgłowodorów, jak i skutki arabizacji.

Luka badawcza w studiach nad państwami de facto

Przedmiotem badań dotyczących polityki bezpieczeństwa jest celowa i zorganizowana działalność państw. Problem funkcjonowania państw de facto, takich jak Kurdystan iracki, nie jest uwzględniane ani w debatach nad podstawowymi teoriami stosunków międzynarodowych, ani w badaniach nad polityką bezpieczeństwa. Wynika to z dominującego założenia, że są to byty niesamodzielne i w związku z tym niezdolne do prowadzenia niezależnej polityki. Z perspektywy **normatywnej** jest to stwierdzenie poprawne, ale nie zmienia **faktu obiektywnego istnienia tych bytów** i w żaden sposób **nie weryfikuje zakresu ich realnej samodzielności**. Wiedza o nich pochodzi z obserwacji ich funkcjonowania oraz z ich sprawczości, również w sferze polityki bezpieczeństwa. Podejście normatywne częściowo

³² Turcja, Iran i Syria nie respektują prawa międzynarodowego w zakresie zasady równouprawnienia narodów. Karta Narodów Zjednoczonych „wymaga, aby państwa wielonarodowe przestrzegały zasady równouprawnienia narodów, co oznacza pełne równouprawnienie wszystkich obywateli, bez względu na ich narodowość czy przynależność etniczną”, L. Antonowicz, *Podręcznik prawa międzynarodowego*, LexisNexis, Warszawa 2013, s. 47. Turcja do lat 80. XX w. nie uznawała odrębności etnicznej Kurdów. Posługiwanie się językiem kurdyjskim było w tym kraju zakazane do 1991 r. (zob: V.O. Bartkus, *The Dynamic of Secession*, Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 90–91). Choć obecnie tureckie prawo jest mniej restrykcyjne w tym zakresie, to nadal nie zezwala np. na używanie kurdyjskich imion i nazwisk, jak również znacznie ogranicza możliwość nauki języka kurdyjskiego i wykorzystywania go w edukacji. Inne istotne problemy zostały opisane w raporcie Europejskiej Komisji przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji: *ECRI Report on Turkey*, 5th Cycle, <https://rm.coe.int/fifth-report-on-turkey/16808b5c81> (dostęp: 2.10.2023).

³³ Konstytucja Iraku z 2005 r. zakłada powołanie kilku regionów federalnych.

wyjaśnienia uwarunkowania międzynarodowej izolacji tych podmiotów, stanowiącej dla nich największe wyzwanie. Literatura nie dostarcza jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o samodzielność decyzyjną państw *de facto*. Niektóre z nich mogą mieć własną agendę, inne pozostają przedmiotem szerszych rozgrywek strategicznych ich patronów. Ta niejednoznaczność podkreśla potrzebę pogłębionych badań nad polityką bezpieczeństwa takich bytów.

W dyskursie naukowym i politycznym dotyczącym Kurdystanu irackiego dominują dwie przeciwstawne narracje. Pierwsza przedstawia to państwo *de facto* jako potencjalne zagrożenie integralności terytorialnej Iraku i stabilności porządku międzynarodowego. Charakterystyczne jest tu marginalizowanie jego podmiotowości i pomijanie kwestii dotyczącej zaspokojenia jego prawa do samostanowienia na drodze federalizacji państwa irackiego. W tej narracji często używa się określenia „północny Irak” zamiast „Region Kurdystanu”, co ma swoje implikacje polityczne. Druga narracja przeciwnie – prezentuje Region Kurdystanu, nieco go idealizując jako ostoję demokracji w regionie i obszar predestynowany do uzyskania niepodległości. Takie podejście, choć zwraca uwagę na istotną rolę Regionu, przedstawia uproszczony obraz złożonej sytuacji geopolitycznej³⁴.

Niniejsze studium proponuje trzecią perspektywę, wykraczającą poza dominującą w literaturze dychotomię: zagrożenie–szansa. Kurdystan iracki jawi się tu jako państwo *de facto* odznaczające się zdolnością do adaptacji, które w odpowiedzi na ograniczenia strukturalne wypracowało własną strategię opartą na budowie międzynarodowego zaufania. Ta perspektywa uwzględnia i obiektywne wyzwania, które pojawiają się wskutek braku jego pełnej akceptacji ze strony innych państw, i rzeczywiste osiągnięcia w budowie instytucji oraz realizacji polityki bezpieczeństwa. Takie podejście zapewnia metodologiczną rzetelność osiągniętą w wyniku eliminacji apriorycznych założeń i umożliwia obiektywną weryfikację hipotez.

Zarówno praktyki społeczne i struktury stanowiące kontekst procesu identyfikowania celów, środków oraz realizacji polityki bezpieczeństwa, jak i sam proces dochodzenia do konsensusu w tych obszarach są immanentnymi składnikami polityki bezpieczeństwa, a nie tylko jej otoczeniem. **Analiza polityki bezpieczeństwa danego aktora, zredukowana do opisu jego działań w tej dziedzinie, nie pozwala na ocenę jego ambicji, zamiarów czy przewidywania ich zmian i warunków modyfikacji.** Dlatego niniejsze studium nie jest ograniczone wyłącznie do opisu bieżącej aktywności RRK w zakresie bezpieczeństwa, ale podejmuje także próbę przedstawienia i zrozumienia czynników określających i definiujących jej założenia i realizację.

³⁴ W ostatnim czasie pojawiła się trzecia narracja, eksponująca problemy korupcji, nepotyzmu i nadużyć władzy na najwyższych szczeblach RRK, zdominowanego przez PDK i PUK. Choć bezpośrednio nie kwestionuje ona podmiotowości Kurdystanu irackiego, to podważa legitymację jego elit oraz ich zdolność do skutecznego reprezentowania interesów mieszkańców Regionu.